Нудиться Кирило Хоць. Ніч, а йому й не спиться. Перевертається під сіряком то на той бік, то на той, аж піл торохтить. Що йому робить у світі божому? Зима... Морози, а в його топить нічим... Ну хоч кричи — нічим. Прокурить жінка гнойком, наробить чаду — та й усе. Як у хліві — в хаті: двері набрякли, по кутках аж позацвітало, вікна й не розтають... отут не простудишся! Недавнечко ж синка поховав... Такий був хлопчик розумний, втішний — поховав... Ех, це вже в його шоста дитина на тім світі... Що ж... Заробітку катма. Ходив і в город учора, й позавчора ходив,— до дров, думав, хто візьме. Стояв-стояв, мерз-мерз, та чого й вийшов — ніхто не спитав...

Сумно, досадно Кирилові. Ось і Параска з печі, жінка його:

— Кириле, та що ж воно буде? На печі ось, а поглянь іди, які ніжки, які ручки в дітей: як лід!

"От лихо,— думає Кирило,— хоч би мороз пересідався абощо",— і він підвівсь і дивиться у вікно, чи не хмариться, чи не м’якшає. Та ні: зорі так мигтять та виблискують.

"Хм... ну що ти казатимеш?" Повісив голову, думав-думав: нічого... Треба й сьогодні в город. Засвітив... Се, те — давай сокиру гострить. Параска з печі зволоклася, за гнойком пішла. Дітки, Оленка з Андрійком, і собі з печі. Позгиналась на лежанці, дивляться... так жалібно дивляться на батька.

— Чого ви тут? — батько до їх,— померзнете, гетьте на піч!

А Оленка:

— Ні, ми...— почервоніла та й нічого. Погострив сокиру Кирило, у вікно подивився: небо біліє, світ скоро... Перекусить би чого. Вломив

хліба — чого ж би до хліба? Заглянув у мисник, пересунув в горщичок, пошарив на лаві — нема нічого.

Оленка:

— Татусю, татусю, ось я вам! — та, як зайчик, під лаву, вхопила часничину:— Ось, татусю, я й обчищу ще.

Аж усміхнувся татусь. Обчистила.

— Нате!

Узяв Кирило, маже шматок. Вона так уже зазира в вічі йому, так зазира, далі:

— Т...татусю.

— Чого?

— На... наберіть..— Пальчик у рот та й похнюпилась.

— Чого наберіть?

— На... на спідничку.

Дивиться Кирило.

Вона:

— Я... Я виросту, то й... сорочку шитиму... вам.

Андрійко меншенький:

— А мені... А мені... пилога ж... ж ожюмом...

Кирило аж засопів.

— А, де ви набрались на мою голову! — каже.

Оленка:

— Он у Цмелів... і... Ганнусці набрали, й Устусці, а я... А мені й...— та й скривилась. Та така: оченята позакружлювані, личко бліде, сорочечка обстрьопана... плаче, бідна.

А Андрійко й собі:

— Он, он у Цмелів... ожюм, пилоги, а в нас, а в нас... І ні,— такий страдний.

Похнюпився Кирило. Жалко стало. Пригадав, як і ті, покійні, оджили в його. Плачуть, плачуть, було, а він ще б’є, було... Ех, оджили... А це й сі... та двойко ж їх тільки... Бідненькі... Жалко! — й хліба не проковтне. Перехрестивсь, дранку на себе, другу зверху, за сокиру — та й гайда. Надворі світало. Прийшов у город Кирило. Десь узялось ще чоловіка з шість. Поставали, стоять під крамницею. Одежа — латка на латці в кожного, чоботи — ніски так і позадиралися. А холодно — страх! Скрізь так іскорки й грають, під ногами тріщать, ворони позгиналась на дереві, дим стовпами, та такий проти сонця червоний. Тупцюють дроворуби, хукають у руки, а носи сині, на бородах сніг...

Підходить двірник в кожушині:

— Ану, до панів наших.

Кожний так і рушив з місця.

— Ні,— каже двірник,— не всі. Ходім... ти,— та показав на самого молодшого, на самого здоровішого. Так і осіли всі, тільки дехто головою скрутнув, дехто почухавсь. А той... той пішов, осміхається. Кирилові так заздрісно стало.

— Аж противно,— каже,— як ото воно ще й зуби скалить.

— Радий, бач, що взяли,— каже один.

— Еге,— каже другий,— показний, бач... Та це й прохарчиться він, і в кишеню перепаде.

"Ех,— дума Кирило,— от щасливий... А він... чого його не взяли?.. Чого ж він непоказний такий? Чого він... ні зросту, ні цвіту?.. Та це... гляди, й сьогодні не візьмуть!"

Підходить міщанка якась, товста і в шалі великій.

Кирило:

— Я.,, мене!

— Ну, не дуже "якай",— визвірились.— Не ти сам! — та й заступили його. Так і вдавило Кирила. Чи плакать, чи що й робить? Пом’явсь-пом’явсь та під другу крамницю сам собі став. Стояв-стояв, ніхто нічого.

"О боже мій, ну що тут робить?" Утер очі, бадьориться давай:

— Ану до жидка до якого, столярувать давай... От столяр так столяр! — осміхнеться та ще й усом моргне!

Одначе час не стоїть. Почали вже розходиться ті.

Глянув на сонце Кирило — високо...

— І, лихо! Та це вже і не буде нічого. Так-таки й сьогодні не візьмуть? — Похукав руки.

"Піду... піду до панів,— дума.— Дітки... плачуть... піду!"

Рушив.

"До яких же панів? До цих хіба? — Перейшов через дорогу, постояв... — Ні, ніяково до цих, страшно: дім великий... Хіба до тих он? Ану — до тих..."

Пішов, м’явсь-м’явсь, і через фіртку загляне, і через огорожу... "Ні, ніяково... Піду аж до тих он..."

Пішов, уже й полою втерся, уже й защіпкою цокнув, та й... що ж він казатиме, як увійде? Як у вічі панам дивитиметься? "Нічого, ждатиму вже!"

Вернувсь під крамницю синій-синій, зігнувся та так уже дивиться на всякого, так дивиться... Ніхто нічого...

"Ну й люди, ну й кляті, ситі, пикаті, осоружні... Ху, хай вам лихо!"

Поплигав... минув крамницю, один дім, другий... "Куди ж це він? Додому? Чого? З чим? Оленка ж, Андрійко..." — так і вдавили сльози.

"Вернусь, що не буде... Кланяться буду усякому, просить усякого... Так і так, скажу... дітки гинуть. Ось іде пан якийсь — оцьому й поклонюсь... Ні, шуба велика... страшно... Ні, хай під крамницею вже!.."

Дочекався, став...

"От тепер... поклонюсь оцьому".

"Ні, опалети великі — начальник великий. Хай он тому..."

"Ні, пика сердита".

"Ага, ось іде... дивиться весело,— оцьому... Ні, ніяково... соромно... От лихо! Ну, хай-но тому..."

Проходить і той, проходить і другий... "Отому непремінно вже!.."

Проходить і той.

"А-а, добра б тобі не було, життя отаке!" — заскреготів зубами, поклигав.

Трохи й не пропав, поки додому доліз. Аж у серце кололо, гак змерз. Одчиня хату. Андрійко з печі:

— Татусь, гостинця, гостинця!

Аж зуби зціпив татусь.

— А, гостинця тобі!., гостинця!.. А, печете ви мене!

Кинув шапку, похукав у руки, розстібаться давай.

Сіпа ті ґудзики, сіпа, не розстібнеться: як граблі руки.

— А, посохли б тобі,— каже,— а, а... нечиста сила!

— Боже мій,— каже жінка,— ти б же сказав... дай я розстібну...

— Не печи мене,— крикнув,— не ріж мене!

— Боже мій, хто ж тебе ріже?..

— Нечиста сило, сатано!

Посунулась жінка аж на піч. Дітки в куточку на печі позгиналися, трусяться, плачуть.

Кирило до полу:

— А, печете ви мене!..— та кулаком у груди себе:— Пе-е-чете!

Жінка:

— Та боже мій, дітей поперелякуєш!

— А, дітей... діти... топи... грій... спідниці, озюми їм! "Он у Чмелів..." Ось і воно... сміття!.. А, печете... а-а, коли я здихаюсь вас!

Оленка,— що вже їй сталось,— як схопиться, та прожогом з печі. Мати за руку:

— Куди ти, господь з тобою?

— Піду, піду утоплюсь, піду... простуджусь...

— Та бог з тобою!..

— Як і... І допікають ще... Коли б... Коли б хоч... умерти,— плаче, аж захлинається.

Кирило сів на лаві.

Оленка:

— Коли б... хай... І Ганнуся, й Устуся в Цмелів... будуть, а... А мене... У вас і... не буде.

Похнюпився Кирило.

Рипнули двері. Увійшов чоловік у сіряці. Глянув Кирило: кум Хома, такий веселий, осміхається.

— Здорові були,— каже,— та боже поможи! — та руку Кирилові простяга. Цього не було ніколи, а це — простяга.

Кирило:

— Здорові! — та й знов похнюпивсь, руки мов і не бачить.

Хома ближче до нього.

— Як бог милує? — каже.

Сунув тоді й Кирило свою, тільки як неяшву,

— О куме,— каже той,— хіба так чоломкаються?.. Отако-о! — придавив йому, ще й посіпав.

— Ет,— аж лоб зморщив Кирило,— без діла мені чоломкання те.

— Чого?

— Та зовсім воно... не личить нам.

— Личитиме... ось і ми по-благородному будем...

Кирило так непривітно:

— По-благородному... на чорта нам благородне те?

— Чого?

— Та... он хата замерзає, чортма нічого... по-благородному!..— Зцідив зуби та ще дужче похнюпився.

— Хе-хе! — сміється Хома.— Сердиті кум!

Мовчить Кирило.

— Не журіться, куме, ось... не замерзатиме хата.

— Ех,— скрутнув головою Кирило,— не замерзатиме!

— Хе-хе... ще й не вірять кум... не те я чув, куме!

Підвів голову Кирило.

— Хе-хе... от чув!., от чув!..— Хома йому.

Дивиться Кирило.

— Що ж там? — питає.

— Еге, нічого... Я це й прийшов до вас... Не замерзатиме...— та по плечі, по плечі Кирила.— Не замерзатиме!

Здвигнув плечима Кирило:

— Що ж там? Кажіть!

— Так-то, й кажіть!.. Хе-хе... тут таке... от чув!

Аж осміхнувся Кирило:

— Так... кажіть!

Хома так потихеньку:

— Он що... виборних вибирать будем... У Думу... хе-хе!

— Гм,— Кирило й губи оддув,— знаю... таке...— Махнув рукою та й знов насупився.

Дивиться Хома:

— Що ж, куме, не до вподоби?

— А що ж,— Кирило йому,— що мені з Думи тієї?

— Як "що"? Дума ж, не на що то й Дума... Дума ж таке буде видумувать, значить, щоб... щоб, значить... холодно оце у хаті в вас, то щоб не холодно було... От що з Думи тієї!

— Таке... І кому там нужні ми? А так плеще наша браття.

— Е, ні, куме, стійте, це не "наша браття", це он хто — це сам земський казав. Од самого земського чув.

— Що?

— Од земського чув... У свідителях за Семена був.

Кирило ближче присунувсь до Хоми:

— Та й що?

— Що ж... сидимо в прихожій, чоловік з десять нас, балакаєм: той цієї, той тієї... згадали про бідність. Ось чоловічок один і давай про вдову про одну... "Ну й страждає,— каже,— бідна, так от страждає: ні топлива, ні хліба, а дітки ж то — сам дріб’язок". Де взявсь земський: "А що ви тут?" — каже. А ми: "Та це... про бідність,— кажемо...— Так уже,— кажемо,— жить гірко нашому братові, так гірко..." — "Потерпіть,— каже, — ось Дума скоро... не гірко буде". Та й пішов у другу хату. Коли ось знов виходить, лист виносить якийсь. "Ось,— каже,— що цар пише..." І там як зачав читать нам, як зачав читать... І все про те, що... хе-хе... І нам жить добре буде... Та й каже: "Бачте... це ж і Дума на те... потерпіть..."

Параска аж голову з печі.

— Так... так і цар пише? — питає.

— Еге ж, еге,— осміхається Хома.— А ви думали як? Жарти? Хе-хе... А кум ще й не віріли.

Кирило й собі осміхнувся та так радісно до Хоми:

— Так, куме... Як же ж... Що воно буде?

— Хе-хе... А вам якби що?

— Та що ж... якби... хе-хе... якби... щоб і ми люди....

— Отож... не що-то й воно: тут уже як не верти, а як ти чоловік, так і я чоловік. Як тобі — бог, так і мені... чого тобі, того й мені треба.

— А звісно... А воно як ведеться в нас? Тому небо й земля, а тому... ані писни. У того є й переє, а в того... хоч пропадай... У Чмеля ожереди й гниють, а в мене... крига в хаті... У Чмеля діти, а в мене цуценята. Ех!..— похнюпивсь Кирило, а сльози кап-кап йому.

Параска й собі давай утирать...

— Господи,— каже,— чи ми вже не люди! Чи в нас уже й не діти?

— Боже, боже,— хлипа Кирило,— який-то толк добру твоєму!

— Ось годі, годі! — зупиняє Хома їх.— Дума ж! Усі будемо люди, годі!

Кирило втерсь, осміхнувсь:

— Та коли б же дав бог!

Параска:

— Коли б дав милосердний... Цар же пише... Коли б! Бо так допекло вже...

— Чи повірите, куме, так допекло,— перехопив Параску Кирило,— так допекло... І оце ж... топлива... Ну хоч кричи!

— Хе-хе, бодай вас...— Хома йому,— у мене вівсяної є там... беріть... топіть... помиримось. Моліться тільки, щоб Дума швидше.

— Спасибі, куме! — Кирило йому.— Значить, коли б дав бог... значить... Хе-хе...— Кирило встав, у вікно подививсь, по хаті пройшовсь, осміхається.— Значить, хе-хе, і ми люди!

— Аякже, куме! Хе-хе...

— Коли б же дав бог, щоб Дума... А то й дитині не радий.

— Та як же ж,— Параска до кума,— почав на дітей.... що діти винні?

— Та звісно,— Кирило їй, та до полу сам:— А що там,— каже,— не плачуть уже?

Оленка й Андрійко повистромляли голови з печі та так радісно дивляться, так осміхаються.

Кирило:

— Дак як, Оленко: "Й Устуся, й Ганнуся будуть, а мене не буде?" А ти така!.. Як так можна! — Далі:— Андрійку, а йди лиш, чолом дай татусеві хрещеному, йди.

Хома до полу, Андрійко з печі простягає ручку...

— Чого ти плакав? — Кирило йому.— Га, чого? — Та тріп, тріп по щічках його пальцем.

Андрійко:

— А як лаяли он... ожюм не купили.

— О мій синку, дасть бог — купимо... ще й жупанок справимо... чобіток нема.

Оленка:

— Так... тату, і... спідничку справите?

— Справимо... спідничку справимо... та й керсетика б треба.

Оленка давай у долоні плескати:

— Спідничка, спідничка!

А Андрійко:

— Ожюм, ожюм, жупанок, жупанок...— та аж підскакує.

Оленка з печі, та за ручки Андрійка, та собі стриб, стриб, далі обняла й поцілувала його.

— Хе-хе,— сміється Кирило.— Стара, давай насіння!

Беруть, лущать, радіють...